

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA „NOWOŻYTNY CZŁOWIEK: PRZESTRZEŃ, WŁADZA, PRAWO W XVI–XVIII WIEKU” (KIJÓW, 12–13 WRZEŚNIA 2013 ROKU)

W dniach 12–13 września 2013 roku w Kijowie odbyło się pierwsze spotkanie z planowanej serii polsko-ukraińskich sympozjów poświęconych historii Rzeczypospolitej szlacheckiej. Konferencja została zorganizowana przez Instytut Społeczeństwa Kijowskiego Uniwersytetu im. Borysa Grinczenki, przy współudziale Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Była kolejnym elementem współpracy między tymi instytucjami. Pieczę nad całością przedsięwzięcia dzierżyli naukowcy z obu ośrodków: dr hab. Witalij Michajłowski, który był pomysłodawcą konferencji, oraz dr hab. Jarosław Stoliccki.

Rzeczpospolita, będąca państwem wielu narodów, budzi zainteresowanie historyków polskich, litewskich, ukraińskich i białoruskich. Powstała nie wskutek podboju, lecz kształtowania się poczucia obywatelskości wśród elit, które akceptowały model ukształtowany w Koronie w XV–XVI w. Szczególną rolę odgrywały jej południowo-wschodnie województwa. Kolonizacja, magnackie fortuny, Kozaczyzna, zagrożenia tatarskie oraz skomplikowane relacje religijne to tylko niektóre z zagadnień związanych z bogatą historią tych ziem, będącą przedmiotem badań historyków Polski i Ukrainy. Co więcej – wydarzenia rozgrywające się na tym właśnie obszarze w znaczącym stopniu wpływały na losy całego państwa. Wystarczy wspomnieć o fatalnym w skutkach powstaniu Chmielnickiego i próbach ratowania sytuacji poprzez porozumienie w Hadziacu oraz utworzenie Rzeczypospolitej trojga narodów. Wojna domowa osłabiła państwo i doprowadziła do podziału Ukrainy, z której duża część znalazła się pod dominacją Moskwy. Pomimo badań prowadzonych przez pokolenia polskich i ukraińskich historyków, wiele problemów związanych z historią tych ziem oraz ich mieszkańcami wymaga dalszych studiów. W związku z tym ważne jest stworzenie platformy umożliwiającej wymianę wyników pracy badawczej oraz dyskusji dla historyków z obu krajów. Jest to bardzo istotna kwestia – wyraźnie brakuje bowiem cyklicznej inicjatywy, która dawałaby taką sposobność. Nie mogą jej zastąpić organizowane okolicznościowo konferencje. Dostrzegają to sami badacze, czego dowodem było spotkanie w Kijowie zorganizowane przez historyków zajmujących się problematyką województw ukraińskich Rzeczypospolitej. Witalij Michajłowski jest bowiem autorem prac poświęconych dziejom Podola i Ukrainy w XV–XVI w. Z kolei Jarosław Stoliccki od lat zajmuje się życiem sejmikowym na tym obszarze.

W konferencji wzięli udział badacze dziejów nowożytnych z pięciu ukraińskich oraz trzech polskich miast. Debatowano w językach polskim i ukraińskim w ramach jednej sekcji podczas sześciu paneli dyskusyjnych.

Obrady otworzył rektor Kijowskiego Uniwersytetu imienia Borysa Grinczenki, akademik, doktor nauk filozoficznych, prof. Wiktor Ogniewiuk, który w powitalnych słowach nawiązał do tematyki konferencji oraz życzył owocnych obrad. Następnie głos zabrał przedstawiciel władz Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, dr hab. Piotr Wróbel. Odczytał listy do uczestników od prorektora UJ prof. Stanisława Kistryna oraz dyrektora Instytutu Historii dra hab. Sławomira Sprawskiego, a następnie, podobnie jak przedmówca, odniósł się do tematu przewodniego sympozjum. Zwrócił uwagę, że przewidziane w programie wystąpienia historyków odnoszą się przede wszystkim do człowieka nowożytnego w Europie Środkowo-Wschodniej.

Obrady pierwszego panelu otworzył referat Adriana Jusupoviča (Warszawa), poświęcony poselstwu Lwa Sapiehy do Moskwy w latach 1600–1601. Prelegent omówił dorobek historiografii na temat misji kanclerza wielkiego litewskiego, a następnie obszernie przedstawił przyczyny, przebieg i skutki tego poselstwa. Zwrócił uwagę na jego obraz i ocenę znajdujące się w źródłach.

Jako kolejna głos zabrała Tetiana Grigoriewa (Kijów), której wystąpienie dotyczyło podróżniczych aspektów poselstwa Wojciecha Miaskowskiego do Imperium Osmańskiego w 1640 roku. Odniosła się między innymi do zawartych w *Diariuszu legacji do Turek* opisów poszczególnych miejsc, w których bawili członkowie poselstwa, oraz zwyczajów napotykaną po drodze ludności. Ważne miejsce w rozważaniach zajęła także osoba posła.

Następny referat, zatytułowany *Romanowicze w polskiej historiografii nowożytnej (XVI–XVIII w.) – pomiędzy podziwem, krytyką i zapomnieniem*, wygłosił Dariusz Dąbrowski (Bydgoszcz). Badacz, zajmujący się na co dzień historią tej dynastii, szczegółowo przedstawił obraz panującego na Rusi Halicko-Włodzimierskiej rodu w nowożytnym dziejopisarstwie.

Ostatnie wystąpienie pierwszego panelu obrad było autorstwa Adama Perłakowskiego (Kraków). Przedstawił on stosunek sejmiku województwa bełskiego do polityki dworu królewskiego w pierwszej dekadzie panowania Augusta III Wettyna, zwłaszcza w kwestiach planowanej aukcji wojska. Oceniał stanowisko sejmiku wobec dworu jako zachowawcze oraz podkreślił jego ostrożne nastawienie wobec koncepcji polityki międzynarodowej reprezentowanej przez władcę w tym czasie.

Po referacie Perłakowskiego zgromadzeni udali się na krótką przerwę. Przed rozpoczęciem kolejnego panelu dyskusyjnego głos zabrała wybitna ukraińska badaczka dziejów nowożytnych Natalia Jakowenko. W obszernym wystąpieniu odniosła się do osiągnięć historiografii ukraińskiej okresu nowożytnego oraz zadań, jakie nadal stoją przed naukowcami zajmującymi się dziejami Ukrainy do końca XVIII wieku. Można tylko żałować, że przewidywane wystąpienie, pierwotnie planowane jako wykład inauguracyjny konferencji, z powodu obowiązków prof. Jakowenko zostało przedstawione później.

Referaty wygłoszone podczas drugiego panelu oscylowały wokół spraw kozackich. Jako pierwszy głos zabrał Piotr Borek (Kraków), który przybliżył obraz powstania Chmielnickiego, jaki został ukazany przez Samuela ze Skrzypny Twardowskiego na kartach jego *Wojny domowej*. Badacz odniósł się do wartości dzieła dla historyka. Według niego utwór Twardowskiego przedstawia wizję mijającej historii

oczyma szlachcica. Oceniał on konflikt w sposób typowy dla szlachcica katolika, szukając przyczyn powstania raczej w planie opatrnościowym niż w błędach systemu społeczno-politycznego.

Mirosław Nagielski (Warszawa), autor drugiego z referatów, poświęcił swoje wystąpienie stosunkom Bohdana Chmielnickiego ze Szwecją w latach 1652–1657. Prelegent przybliżył cele polityczne stron, nakreślił okoliczności ich współpracy i odniósł się do korzyści, jakie w relacjach dyplomatycznych z Rzeczpospolitą i Moskwą przyniosły Chmielnickiemu kontakty ze Szwecją.

Jako kolejny głos zabrał Artur Goszczyński (Kraków), który scharakteryzował stosunek marszałka nadwornego koronnego Adama Kazanowskiego do powstania Chmielnickiego. Historyk zwrócił uwagę na zmianę poglądów Kazanowskiego na kozacki bunt, jaka nastąpiła krótko po sejmie konwokacyjnym 1648 roku, podczas którego opowiadał się za ugodowym postępowaniem wobec rebeliantów. W dalszej części wystąpienia przedstawił motywy, jakie mogły mieć wpływ na stanowisko marszałka w tej sprawie.

Ostatnim wystąpieniem w tym panelu dyskusyjnym był referat Piotra Krolla (Warszawa), zatytułowany *Komisja ostrogska 1670 roku, ostatnia próba ułożenia stosunków Rzeczypospolitej z Kozaczyzną*. Historyk omówił przyczyny poszukiwań przez Rzeczpospolitą porozumienia z Piotrem Doroszenką i fiasko rokowań. Biorąc to pod uwagę, podał w wątpliwość chęć ugody ze strony Doroszenki.

Po krótkiej przerwie obrady trzeciego panelu rozpoczął referat Jarosława Stolińskiego (Kraków) *Sejmiki ukraińskie w latach 1648–1717*. Jego autor zwrócił uwagę na specyfikę funkcjonowania tych zgromadzeń, które obradowały na wygnaniu. Wyodrębnił cztery grupy problemów koniecznych do ich zbadania: organizację sejmików, podejmowane przez nich uchwały (z racji wygnania ich działalność skarbowa była bardzo skromna), działalność polityczną szlachty z tych województw oraz miejsce owych zgromadzeń w systemie ustrojowo-politycznym Rzeczypospolitej. Jako najmniej znany problem wskazał konieczność oceny postawy politycznej obywateli i roli sejmików w ich kształtowaniu.

Kolejne wystąpienie, Witalija Michajłowskiego (Kijów), dotyczyło postanowień sejmów z lat 1493–1548 odnoszących się do województwa podolskiego. Prelegent najpierw ocenił przydatność dokumentów Metryki Koronnej do prowadzenia takich badań, a następnie wydzielił ich określoną kategorię do podjętej analizy. Na podstawie źródła szczegółowo określił liczbę sejmowych konstytucji wystawionych dla tego obszaru oraz problemy w nich poruszane.

Następny referat, zatytułowany *Sejmiki deputackie w Rzeczypospolitej w ostatniej ćwierci XV–pierwszej połowie XVII stulecia (w świetle akt sejmikowych województw ruskiego i bełskiego)*, został wygłoszony przez Oleksieja Winniczenkę (Lwów). Referent przedstawił zagadnienia związane z funkcjonowaniem sejmików deputackich oraz ich kompetencjami w tym okresie. Badacz podkreślił, że szlachta wykorzystywała ten typ zebrań do poruszenia spraw związanych z miejscowym samorządem oraz życiem publicznym województwa.

Referat kończący trzeci panel dyskusyjny, a jednocześnie pierwszy dzień obrad, wygłosił Petro Kułakowski (Ostróg). Jego wystąpienie dotyczyło stanowiska sejmiki-

ku wołyńskiego wobec polityki zagranicznej Rzeczypospolitej podczas panowania Władysława IV. Największe zainteresowanie tamtejszej szlachty budziły relacje z Imperium Osmańskim i jego lennikami, a jej celem było utrzymanie pokojowej polityki państwa wobec Porty.

Drugi dzień konferencji rozpoczęło wystąpienie Mirona Kaprała (Lwów), poświęcone tworzeniu się świadomości historycznej u mieszczan lwowskich ruskiego pochodzenia na przełomie XVI i XVII wieku. Wśród mieszczaństwa poczucie odrębności etnicznej było znacznie bardziej widoczne niż wśród szlachty, a w tym procesie szczególną rolę odegrały bractwa. Według autora przypadło ono na czas kryzysu cerkwi prawosławnej, któremu właśnie mieszczenie próbowali zapobiegać.

Natalia Biłous (Kijów) wygłosiła referat zatytułowany *Urzędnicy miasta Lucka w XVI–XVII w.: próba określenia zbiorowego życiorysu*. Badaczka zwróciła uwagę na rolę majątku jako czynnika decydującego o przynależności do elity rządzącej, średni poziom wykształcenia urzędników oraz dominację osób miejscowego pochodzenia wśród lokalnego establishmentu. Jak stwierdziła, pod kątem wspólnoty mieszczańskiej Luck nie odbiegał zasadniczo od innych miast na wschodnich terenach Rzeczypospolitej. Ewentualne różnice wynikały zaś z przewagi szlachty w mieście, a także specyfiki rozwoju Wołynia.

Następnie zabrała głos Oksana Winniczenko (Lwów), której referat poświęcony był zagadnieniu dziedziczenia w testamentach lwowskich Ormian od drugiej połowy XVII wieku do pierwszej połowy wieku XVIII. Prawo to przysługiwało im od 1434 roku i było potem potwierdzane. O jego kształcie zadecydowały także wpływy polskie i katolickie oraz prawo miejskie odnoszące się do testamentów.

Ostatnie wystąpienie dotyczyło sług domowych mieszkańców miasta Połtawy w drugiej połowie XVIII wieku. Jego autor, Jurij Wołoszyn (Połtawa), w ciekawym wystąpieniu dokonał charakterystyki tej grupy ludności, m.in. zwracając uwagę na pochodzenie geograficzne i społeczne. Analizował również kwestie demograficzne.

Drugi panel poświęcono tematyce dworu. Włodzimierz Aleksandrowicz (Lwów) zaprezentował swoje wnioski dotyczące nadwornych malarzy na ziemiach ruskich i ukraińskich. Ważne miejsce zajął problem, kogo można zdefiniować jako malarza „nadwornego” i tu opinie badacza są zdecydowanie nowatorskie. Artyści nadworni to kategoria wyjątkowa, ograniczona do pojedynczych przypadków, ponieważ z reguły twórcy byli wynajmowani do konkretnych prac.

Kolejny prelegent, Igor Teslenko (Kijów), w ciekawy sposób przedstawił zagadnienie pochodzenia i kariery marszałków dworu książąt Ostrogskich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. Analiza kolejnych urzędników pozwoliła stwierdzić, że wszyscy pochodzili z rodzin szlacheckich z różnych województw. Samo zaś pełnienie urzędu marszałka dworu, jak twierdzi historyk, nie gwarantowało dalszego rozwoju kariery.

Referat Natalii Starczenko omawiał problemy praworządności na Wołyniu w ostatniej ćwierci XVI wieku. Autorka zwróciła uwagę na to, jak zmieniło się postrzeganie przestępstw, które przestały być kwestiami prywatnymi, a stały się publicznymi. W tym czasie intensyfikują się zmiany dotyczące norm prawnych, wzrasta odpowiedzialność za przestępstwa kryminalne, co było konsekwencją adaptacji sta-

tutów litewskich. Wskazała też przykłady kar wymierzanych szlachcicom za rozmaite przestępstwa.

Ostatnie wystąpienie w tym panelu dyskusyjnym przypadło w udziale Ołeksijowi Sokyрко (Kijów), który wygłosił referat poświęcony dworowi starszyny kozackiej oraz zbrojnym sługom pozostającym na jej służbie w drugiej połowie XVII wieku. Autor wskazał cechy charakterystyczne kozackiego dworu. Zagadnienie to mogło szczególnie zainteresować obecnych na sali historyków z Polski, referat Sokirki poruszał bowiem zagadnienie całkowicie nieznane w polskiej historiografii. Na podkreślenie zasługuje stwierdzenie autora o fundacjach cerkwi przez starszyny, na wzór magnackich fundacji sakralnych.

Ostatni panel rozpoczęło wystąpienie Igora Skoczylasa (Lwów) dotyczące bractw cerkiewnych. W epoce nowożytnej nastąpiła zmiana położenia Kościoła prawosławnego, który stracił swojego patrona. Wcześniej byli nim książęta. W zmienionych okolicznościach pojawiło się więc prawo świeckich do zarządzania Kościołem. Na tym tle trzeba widzieć fenomen działalności bractw, ściśle powiązanych z ruskim społeczeństwem i odgrywających istotną rolę w życiu cerkwi (bractwa stały się patronami konkretnych cerkwi). Autor referatu przytoczył również przykłady współpracy mieszczan ze szlachtą w wyborach władzyków prawosławnych.

Prezentacja Arsena Zinczenki (Kijów) nosiła tytuł *Markery etnonarodowej identyfikacji mieszkańców Słobożańszczyzny w drugiej połowie XVIII wieku*. Badacz ocenił, że oznaczenie przynależności ludności Słobożańszczyzny (część Ukrainy zadnieprzańskiej) wynikało ze stanowego charakteru państwa. Zwrócił uwagę na obecność wytworzonych na tym obszarze elementów świadczących o etniczności w źródłach (czasem bardzo widocznych, czasami w ogóle niewidocznych).

Dwa ostatnie referaty, które wygłosili Ludmiła Posochowa (Charków) i Maksym Jaremenko (Kijów), były poświęcone problemom szkolnictwa. Badacze zwrócili uwagę na ośrodki, do których udawała się młodzież z ziem ukraińskich. Jakkolwiek szczególna była rola Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, co dokładnie przedstawił Jaremenko, to młodzież studiowała w Moskwie, ale także w Charkowie, Perejasławiu i Czernihowie. L. Posochowa ponadto zwróciła uwagę na rozwój geografii w XVIII wieku oraz rolę tej nauki w formowaniu narodowej i regionalnej świadomości, nie tylko terytorialnej.

Referaty zaprezentowane przez uczestników konferencji okazały się interesujące dla zebranych, o czym świadczyły ożywione dyskusje po każdym z paneli, które niejednokrotnie kontynuowano w kuluarach. Wystąpienia prelegentów dotyczyły zagadnień oscylujących wokół życia politycznego południowo-wschodnich ziem Rzeczypospolitej, społeczeństwa tego obszaru i zagadnień kultury oraz religii. Tematyka ta, w różnym stopniu znana badaczom województw ruskich i ukraińskich Rzeczypospolitej, dawała możliwość wymiany doświadczeń badawczych oraz skonfrontowania różnych punktów widzenia na niektóre kwestie. Nie brakowało również osobliwych tematów, które z perspektywy polskiego historyka mogły wydać się niemal egzotycznymi. Tak bowiem można traktować zagadnienie sług domowych połtańskich mieszczan lub oznaczeń etniczności mieszkańców Słobożańszczyzny. Obecność tego rodzaju zagadnień podczas obrad pokazuje jednak wartość takich spotkań dla histo-

ryków, dzięki którym mieli okazję zetknąć się z problemami niekiedy nieobecnymi w historiografii kraju sąsiedniego. Warto podkreślić ustalenia dotyczące ośrodków kształcenia młodzieży z ziem ukraińskich, która w XVIII wieku jeździła po nauki nie tylko do Kijowa i Moskwy, lecz także do innych miast na Ukrainie. Interesujące były referaty dotyczące fundacji kościelnych. Pozwalają one Polakom zrozumieć, dlaczego na przykład w Czernihowie znajduje się duża liczba cerkwi, mimo że wiele przybytków duchownych zostało zniszczonych w czasach sowieckich. Materiały z konferencji zostaną wydane drukiem. Zainteresowanie ze strony polskich i ukraińskich badaczy wzajemnymi spotkaniami pozwala mieć nadzieję, że nie będzie to ostatnie tego rodzaju sympozjum.

Artur Goszczyński, Jarosław Stolicki

